

УДК 343.352

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.243>**О. В. Пономаренко***аспірант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-9778-8305*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ЧИ ГРОМАДЯНИНА, ЯКИЙ ВИКОНУЄ ГРОМАДСЬКИЙ ОБОВ'ЯЗОК, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Порівняльно-правове дослідження законодавства зарубіжних держав про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, дало можливість з'ясувати позитивні аспекти щодо визначення: об'єктів посягання; форм проявів об'єктивної сторони, її факультативних ознак; суб'єкта кримінального правопорушення та його ознак; форми вини та її ознак.

Родовим об'єктом погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, є державна влада (порядок здійснення державної влади), а видовим об'єктом – порядок управління (порядок державного управління). Потерпілим може бути посадова особа, представник влади, їхні родичі. Об'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення проявляється у таких формах, як: заподіяння тілесних ушкоджень, застосування насильства або напад із застосуванням насильства; погроза застосування насильства, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; погроза застосування насильства чи знищення або пошкодження майна, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; шантаж або погроза застосування насильства, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; психічний тиск, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень.

Суб'єкт зазначеного кримінального правопорушення загальний. Вчинення погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, службовою особою є кваліфікуючою ознакою. Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу (як прямого, так і непрямого). Мотивом вчинення досліджуваного кримінального правопорушення є невдоволення діяльністю представника влади (державного службовця), а метою – перешкоджання здійсненню законної діяльності такими особами або змінення характеру такої діяльності (вчинення чи не вчинення певних дій).

Зазначені результати використані під час формулювання пропозицій щодо вдосконалення ст. 350 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок.

Ключові слова: погроза, насильство, службова особа, громадський обов'язок, представник влади.

Ponomarenko O. V. CRIMINAL LIABILITY FOR THREAT OR VIOLENCE AGAINST AN OFFICIAL OR CITIZEN PERFORMING PUBLIC OBLIGATION UNDER LAW

A comparative legal study of the legislation of foreign countries on criminal liability for threat or violence against an official or a citizen performing public duty, provided an opportunity to clarify the positive aspects of determining: the objects of encroachment; forms of manifestations of the objective side, its optional features; the subject of the criminal offense and its features; forms of guilt and its signs.

The generic object of threat or violence against an official or a citizen performing a public duty is the state power (the procedure for exercising state power), and the specific object is the procedure of management (the procedure of public administration). The victim may be an official, a government official, or their relatives. The objective side of the investigated criminal offense is manifested in the following forms: infliction of bodily harm, use of violence or assault with violence; the threat of violence, or the use of violence or infliction of bodily harm; the threat of violence or the destruction or damage of property, the use of violence or infliction of bodily harm; blackmail or threat of violence, violence or bodily harm; mental pressure, violence or bodily harm.

The subject of the specified criminal offense is general. The threat or violence of an official or a citizen performing a public duty by an official is a qualifier. The subjective side is characterized by guilt in the form of intent (both direct and indirect). The motive for committing the investigated criminal offense is dissatisfaction with the activities of a government official (civil servant), and the purpose - to prevent the legitimate activities of such persons or change the nature of such activities (committing or not committing certain actions).

These results were used in formulating proposals for improving Art. 350 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for criminal liability for threat or violence against an official or a citizen performing public duty.

Key words: threat, violence, official, public duty, government official.

Актуальність теми. Удосконалення норм вітчизняного кримінального законодавства, зокрема норм Особливої частини КК України, на нашу думку, слід здійснювати з урахуванням зарубіжного досвіду. Останнім часом вітчизняні вчені наголошують на важливості дослідження положень Особливої частини кримінального права зарубіжних держав. В.О. Навроцький зазначає,

що важливість дослідження кримінального законодавства зарубіжних держав зумовлено такими чинниками, як: 1) членство України у міжнародних та європейських організаціях; 2) інтернаціоналізація злочинності; 3) активне розширення міжнародних зв'язків (безвізовий режим, євроінтеграція, тощо); 4) удосконалення вітчизняного законодавства шляхом вивчення зарубіжного дос-

віду [1]. Дослідження кримінального законодавства зарубіжних держав із метою виокремлення його позитивних аспектів необхідно проводити шляхом порівняння положень КК цих держав та КК України, тобто здійснення порівняльно-правового (компаративістського) дослідження. Аналіз кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, за кримінальним законодавством зарубіжних держав дасть змогу виокремити позитивні аспекти будови зазначеної кримінально-правової норми та визначити ознаки складу досліджуваного кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, у науковій літературі вивчали такі вчені, як С.В. Антонов, В.Т. Дзюба, Л.В. Дорош, П.С. Єлизаров, М.П. Журавльов, П.В. Замосковцев, В.А. Клименко, С.М. Корабельников, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та ін.

Метою статті є визначення ознак кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, за кримінальним законодавством зарубіжних держав, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення змісту ст. 345 КК України.

Виклад основного матеріалу. Оскільки українське законодавство розвивається в межах романо-германської правової сім'ї, то доцільніше буде здійснювати порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства зарубіжних держав, які також належать до романо-германської правової сім'ї. Це зумовлено тим, що: по-перше, таке порівняння буде більш прийнятним; по-друге, хоча це звужує межі компаративістського дослідження, однак на його ґрунтовність та результативність не вплине. Саме тому ми будемо досліджувати норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, які передбачені у кримінальному законодавстві європейських держав.

Норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за зазначене вище діяння, передбачені у КК Австрії (§ 270), Азербайджану (ст. 315), Білорусі (ст. 366), Болгарії (ст. 269), Вірменії (ст. 316), Грузії (353, 353-1), Данії (ст. 119, 120, 121), Естонії (ст. 184), Іспанії (ст. 550, 551, 552, 553, 555), Казахстану (ст. 380), Киргизії (ст. 355), Латвії (ст. 269), Литви (ст. 287), Молдови (ст. 349), Нідерландів (ст. 179), Норвегії (§ 127, 128), Польщі (ст. 222, 223), Російської Федерації (РФ) (ст. 318), Таджикистану (ст. 328), Туреччини (ст. 254, 255, 256, 257), Федеративної Республіки

Німеччини (ФРН) (§ 113), Франції (ст. 433-3), Швейцарії (ст. 285), Швеції (ст. 1, 2 Глави 17). Таким чином, можна констатувати, що кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, передбачена у більшості європейських держав.

Аналіз законодавства зарубіжних держав про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, слід почати з місця їх розташування у системі КК держави, тобто визначити родовий, а за наявності і видовий об'єкти зазначеного кримінального правопорушення.

Визначаючи *об'єкт* погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, у кримінальному законодавстві про зарубіжних держав, слід зазначити, що не усі КК виділяють розділи та глави. Таким чином, не усі КК розподіляють кримінальні правопорушення за видовим об'єктом. Так, здебільшого досліджувана норма розташована у розділі (главі) Особливої частини кримінального закону держави, що передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти порядку управління, а отже, у деяких випадках родовий та видовий об'єкти цього кримінального правопорушення збігаються.

Серед КК зарубіжних держав, що не розподіляють кримінальні правопорушення за видовим об'єктом, проте передбачають кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, є: КК Австрії («Кримінальні правопорушення проти державної влади») [2], КК Азербайджану («Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [3], КК Данії («Кримінальні правопорушення проти державної влади») [4], КК Естонії («Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [5], КК Казахстану («Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [6], КК Латвії («Кримінальні правопорушення проти управління») [7], КК Литви («Кримінальні правопорушення проти діяльності державного службовця або особи, ка виконує функції публічного адміністрування») [7], КК Молдови («Кримінальні правопорушення проти публічної влади та безпеки держави») [9], КК Нідерландів («Кримінальні правопорушення проти державної влади») [10], КК Норвегії («Кримінальні правопорушення проти офіційної влади») [11], КК Польщі («Кримінальні правопорушення проти діяльності державних установ, а також органів територіального самоуправління») [12], КК Туреччини («Кримінальні правопорушення проти державного управління») [13], КК ФРН («Протидія державній владі») [14],

КК Швейцарії («Злочинні діяння проти державної влади») [15], КК Швеції («Про Кримінальні правопорушення проти громадської діяльності») [16].

Серед КК зарубіжних держав, що розподіляють кримінальні правопорушення за видовим об'єктом і передбачають кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, є: КК Білорусі («Кримінальні правопорушення проти держави та порядку здійснення влади й управління» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [17], КК Болгарії («Кримінальні правопорушення проти діяльності державних органів та громадських організацій» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [18], КК Вірменії («Кримінальні правопорушення проти державної влади» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [19], КК Грузії («Кримінальні правопорушення проти держави» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [20], КК Іспанії («Кримінальні правопорушення проти громадського порядку» – «Про посягання проти посадових осіб, їх представників і державних службовців, про чинення їм опору на непокори») [21], КК Киргизії («Кримінальні правопорушення проти державної влади» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [22], КК РФ («Кримінальні правопорушення проти державної влади» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [23], КК Таджикистану («Кримінальні правопорушення проти державної влади» – «Кримінальні правопорушення проти порядку управління») [24], КК Франції («Про посягання на державну владу» – «Про посягання на державне управління, вчинені приватними особами» – «Про погрози та актах залякування, вчинених проти осіб, що займають публічну посаду») [25].

Таким чином, можна дійти висновку, що *родовим об'єктом* насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, за КК зарубіжних держав є державна влада (порядок здійснення державної влади), на відміну від КК України, який визначає, що родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 350, є авторитет органів державної влади. *Видовим об'єктом* досліджуваного кримінального правопорушення зарубіжні законодавці визначають порядок управління (порядок державного управління). Зазначене свідчить про доцільність переосмислення визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XV КК України («Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти

журналістів»), а саме визнання ним встановленого порядку здійснення державної влади, а також суспільних відносин, що забезпечують загально-визнані вплив, поважність, значення та довіру до державного управління.

Досліджуючи об'єкт погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, необхідно вивчити предмет та коло потерпілих від цього кримінального правопорушення. Оскільки зазначене кримінальне правопорушення є безпредметним, одразу перейдемо до розгляду *кола можливих потерпілих* за кримінальним законодавством зарубіжних держав.

КК Австрії передбачає кримінальну відповідальність за напад на чиновника із застосуванням фізичного насилля (§ 270). Потерпілим у цьому кримінальному правопорушенні є чиновник. Такий самий потерпілий передбачений у КК Туреччини (ст. 258), але у цій статті потерпілим може бути також і помічник чиновника, та КК Швейцарії (ст. 285). У ст. 315 КК Азербайджану потерпілим визнають «представника влади» та його родичів. Подібне коло потерпілих передбачено у: КК Болгарії (ст. 269 – представник влади); КК Вірменії (ст. 316 – представник влади та його близькі); КК Грузії (ст. 353-1 – представник влади та члени сім'ї); КК Казахстану (ст. 380 – представник влади); КК Киргизії (ст. 355 – представник влади, дружина (чоловік) та близькі родичі); КК РФ (ст. 318 – представник влади та його близькі); КК Таджикистану (ст. 328 – представник влади та близькі). Потерпілим у ст. 269 КК Латвії визнається як представник влади, так і посадова особа. Подібне коло потерпілих за аналогічні кримінальні правопорушення передбачені у: КК Білорусі (ст. 366 – посадова особа або особа, яка виконує громадський обов'язок, їх близькі особи); КК Естонії (ст. 184 – посадова особа або особа, яка виконує громадський обов'язок); КК Іспанії (ст. 550 – посадова особа, його представник, державний службовець); КК Молдови (ст. 349 – посадова особа, особа, яка виконує громадський обов'язок, їх близькі родичі); КК Норвегії (§ 127, 128 – офіційна посадова особа); КК Польщі (ст. 222, 223 – публічна посадова особа, її помічник); КК ФРН (§ 113 – посадова особа).

Цікавим є коло потерпілих у § 119 КК Данії та ст. 1 Глави 17 КК Швеції, якими визнаються будь-яка особа, яка діє відповідно до державних обов'язків чи функцій, та будь-яка особа, яка здійснює владні повноваження відповідно. КК Нідерландів у ст. 179 визнає потерпілим публічного службовця. Подібне коло потерпілих визначено у ст. 287 КК. Слід звернути увагу на положення ст. 433-3 КК Франції, у якій зазначено, що потерпілим у цій статті може бути магістрат, присяжний засідатель, адвокат, публічний службовець,

представник закону, уповноважений міністром юстиції, або військовослужбовець жандармерії, службовець національної поліції, митниці, пенітенціарної адміністрації або будь-яка інша особа, яка має публічну владу або виконує обов'язки відповідно до державної служби [25].

Отже, можна зазначити, що здебільшого потерпілим від досліджуваного кримінального правопорушення може бути представник влади, посадова особа, їх родичі.

Продовжуючи дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, за кримінальним законодавством зарубіжних держав слід перейти до аналізу *об'єктивної сторони* окресленого кримінального правопорушення. На нашу думку, доцільно виділити форми прояву об'єктивної сторони погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, та об'єднати їх у такі групи, як: 1) заподіяння тілесних ушкоджень, застосування насильства або напад із застосуванням насильства (КК Австрії (§ 270) [2], КК Грузії (ст. 353-1) [20], КК Латвії (ст. 269) [7], КК Польщі (ст. 222) [12]); 2) погроза застосування насильства, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень (ст. 315 КК Азербайджану [3], ст. 269 КК Болгарії [18], ст. 316 КК Вірменії [19], § 119 КК Данії [4], ст. 550 КК Іспанії [21], ст. 380 КК Казахстану [6], ст. 179 КК Нідерландів [10], § 127 КК Норвегії [11], ст. 318 КК РФ [23], ст. 254 КК Туреччини [13], § 113 КК ФРН [14], ст. 285 КК Швейцарії [15], ст. 1 Глави 17 КК Швеції [16]); 3) погроза застосування насильства чи знищення або пошкодження майна, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень (КК Білорусі (ст. 366) [17], КК Естонії (ст. 184) [5], КК Молдови (ст. 349) [9], КК Таджикистану (ст. 328) [24], КК Франції (ст. 433-3) [25]); 4) шантаж або погроза застосування насильства, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень (ст. 355 КК Киргизії); 5) психічний тиск, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень (ст. 287 КК Литви [8]).

Таким чином, можна зробити висновок, що найпоширенішою формою прояву об'єктивної сторони погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, за кримінальним законодавством зарубіжних держав є застосування насильства або погрози його застосування. Подекуди норми передбачають погрозу знищення або пошкодження майна, у виключних випадках форма прояву об'єктивної сторони конкретизована – психічний примус, шантаж тощо. Однак слід зазначити, що більшість досліджуваних кримінальних правопорушень має декілька альтернативних кримінально протиправних дій (форм прояву об'єктивної сторони).

Далі слід проаналізувати склади вищезазначених кримінальних правопорушень щодо визначення їх *суб'єкта* як елемента складу кримінального правопорушення. Ураховуючи те, що у диспозиціях досліджуваних статей КК зарубіжних держав не передбачені ознаки суб'єкта, тому, на нашу думку, ним є загальний суб'єкт – фізична судна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Ми не виключаємо можливість вчинення погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, службовою особою з використанням свого службового становища. На наше переконання, таке положення може бути лише застосовано у вигляді кваліфікуючої ознаки досліджуваного кримінального правопорушення, як це передбачено у ст. 552 КК Іспанії – вчинення посягання, якщо винний використовував своє посадове становище.

Що стосується суб'єктивної сторони досліджуваних кримінальних правопорушень, то вона прямо не зазначена у жодній аналізованій статті КК зарубіжних держав. Однак, ураховуючи положення диспозицій статей, можна стверджувати, що *суб'єктивна сторона* погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, характеризується умисною формою вини. Здебільшого зазначені кримінальні правопорушення вчиняються із прямим умислом, лише деякі кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких проявляється у формі заподіяння тілесних ушкоджень, можуть бути вчинені з непрямым умислом (залежно від спрямованості умислу на конкретну тяжкість тілесного ушкодження).

Досліджуючи факультативні ознаки суб'єктивної сторони (мотив, мету, емоційний стан) погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, слід зазначити, що здебільшого в диспозиціях статей прямо зазначено мотив або мету вчинення кримінального правопорушення. Необхідно звернути увагу, що КК Казахстану (ст. 380) та КК Білорусі (ст. 366) передбачають вчинення кримінального правопорушення з мотивів помсти за виконання службового чи громадського обов'язків [6; 17]. Як правило, *мотивом* вчинення зазначеного кримінального правопорушення за кримінальним законодавством зарубіжних держав є невдоволення діяльністю представника влади (державного службовця), а *метою* є перешкоджання здійсненню законної діяльності такими особами або змінення характеру такої діяльності (вчинення чи не вчинення певних дій). Емоційний стан у диспозиціях вищевказаних статей не зазначений, він не впливає на кваліфікацію зазначених суспільно небезпечних діянь, але має значення під час призначення покарання.

Висновки. Родовим об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення за КК зарубіжних держав є державна влада (порядок здійснення державної влади), а видовим об'єктом – порядок управління (порядок державного управління). Потерпілим може бути посадова особа, представник влади, їх родичі.

Об'єктивна сторона погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, з урахуванням положень КК зарубіжних держав проявляється у таких формах, як: 1) заподіяння тілесних ушкоджень, застосування насильства або напад із застосуванням насильства; 2) погроза застосування насильства чи застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; 3) погроза застосування насильства чи знищення або пошкодження майна, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; 4) шантаж або погроза застосування насильства, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень; 5) психічний тиск, застосування насильства або заподіяння тілесних ушкоджень.

Суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення є загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Вчинення діяння службовою (посадовою) особою з використанням свого службового (посадового) становища є кваліфікуючою ознакою.

Суб'єктивна сторона погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, характеризується виною у формі умислу (як прямого, так і непрямого). Невдоволення діяльністю представника влади (державного службовця) виступає мотивом вчинення зазначеного кримінального правопорушення, а перешкодження здійсненню законної діяльності такими особами або змінення характеру такої діяльності (вчинення чи не вчинення певних дій) – метою. Емоційний стан не впливає на кваліфікацію суспільно небезпечних діянь, але має значення під час призначення покарання.

Література

1. Навроцький В.О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання Особливої частини. Львів : Юридичний факультет ЛДУ ім. І. Франка, 1999. 56 с.
2. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. М. : Зеркало-М, 2001. 144 с.
3. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 325 с.

4. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. С.С. Беляев; пер. с датск. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 230 с.

5. Уголовный кодекс Эстонии. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6462/file/Estonia_CC_as_of_2002_ru.pdf.

6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000226>.

7. Уголовный кодекс Латвийской Республики. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 313 с.

8. Уголовный кодекс Литвы. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738#text>.

9. Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view>.

10. Уголовный кодекс Нидерландов. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242430&subID=100100457,100100459,100100474,100100988#text>

11. Уголовный кодекс Норвегии. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1449835-043.pdf>.

12. Уголовный кодекс Республики Польша. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817&subID=100110056,100110058,100110091,100110257#text>

13. Уголовный кодекс Турции. URL: <https://www.turkishadvocate.ru/ugolovnikodeksturtsii/>.

14. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. Д. А. Шестакова; пер. с нем. Н. С. Рачковой. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 524 с.

15. Уголовный кодекс Швейцарии. Перевод с немецкого / науч. ред. А. В. Серебрянникова. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 350 с.

16. Уголовный кодекс Швеции. URL: http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/ugolovnyj_kodeks_shvecii.

17. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск : Амсифея, 2006. 335 с.

18. Уголовный кодекс Болгарии. URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=149>.

19. Уголовный кодекс Республики Армения. URL: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1319&more=1&c=1&tb=1&pb=1#more1319>.

20. Уголовный кодекс Грузии. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID>.

21. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н. Ф. Кузнецова, Ф. М. Решетников. М. : Зерцало, 1998. 218 с.

22. Уголовный кодекс Киргизии. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>.

23. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/4e55ae6b39c49996e745765a7f188b8cbe54fb0a/.

24. Уголовный кодекс Таджикистана. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325.

25. Уголовный кодекс Франции. URL: https://www.legislationline.org/download/id/3316/file/France_Criminal%20Code%20updated%20on%2012-10-2005.pdf.